

«تاریخ روابط خارجی ایران» ۵

بریتانیا و کشور حائل

فروپاشی امپراتوری ایران

۱۸۹۰-۱۹۱۴

دیوید مک‌لین

ترجمه

مهرداد رضائیان

آبی پارسى

«تاریخ روابط خارجی ایران» ۵
 دبیر: محمد جمالی

سرشناسه	مک‌لین، دیوید McLean, David	موضوع:	ایران -- روابط خارجی -- انگلستان Iran -- Foreign relations -- Great Britain
عنوان و نام پدیدآور:	بریتانیا و کشور حایل؛ فروپاشی امپراتوری ایران ۱۸۹۰-۱۹۱۳/دیوید مک‌لین؛ ترجمه فارسی مهرداد رضائیان.	شناسه افزوده:	ایران -- روابط خارجی -- انگلستان Great Britain -- Foreign relations -- Iran
مشخصات نشر:	تهران: موسسه آبی پاریس؛ انتشارات پل فیروزه ۱۴۰۱	رده بندی کنگره:	رضائیان، مهرداد، ۱۳۴۰ - مترجم DSR۱۳۹/الف۸۱۳۹۷
مشخصات ظاهری:	۲۲۱ص. ۱۴ در ۲۱	رده بندی دیویی:	۳۲۷/۵۵۰۴۲
شابک:	۹۷۸-۶۲۲-۹۹۹۶۲-۱-۸	شماره کتابشناسی ملی:	۵۴۹۲۶۶۳
وضعیت فهرست نویسی:	فیا	اطلاعات رکورد کتابشناسی:	فیا
یادداشت:	عنوان اصلی: the Britain and her buffer state : the collapse of the Persian Empire, ..., 1979.		

بریتانیا و کشور حائل
 فروپاشی امپراتوری ایران

دیوید مک‌لین
 ترجمه: مهرداد رضائیان

چاپ یکم: ۱۴۰۱
 شمارگان: ۵۰۰ نسخه
 شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۹۹۶۲-۱-۸
 آماده سازی فنی: موسسه آبی پاریس
 طرح جلد: آتلیه آبی پاریس
 نسخه برداری: فاطمه حجاری زاده
 ویراستار: مریم محمدی
 صفحه آرا: عاطفه هاشمی

تصویر روی جلد: نیندار مظفرالدین شاه قاجار از بریتانیا در سال ۱۹۰۲ میلادی. در کنار او شاه آوارده هفتم و ملکه الکساندرا ایستاده اند.

موسسه آبی پاریس

تلفن: ۰۲۱۲۲۷۹۶۱۴۸ / وبسایت: pbinsstitute.ir / این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است.

بازنشر این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه، نیاز به دریافت اجازه رسمی و مکتوب از ناشر دارد.

فهرست

۷	یادداشت دبیر مجموعه
۹	مقدمه مترجم
۱۳	ایران و «مردان بیمار» جهان
۳۱	روس و انگلیس در ایران
۵۳	مباحثه بزرگ
۸۵	سیاست بریتانیا ۱۸۹۰-۱۹۰۵
۱۱۵	انقلاب و روابط دوستانه با روسیه
۱۶۱	جنوب ایران ۱۹۰۶-۱۹۱۴
۲۰۳	نتیجه
۲۱۷	نمایه

مجلس شورای ملی
شماره ۱۰۰

مجلس شورای ملی

شماره ۱۰۰

تاریخ ۱۳۰۲

مجلس شورای ملی

شماره ۱۰۰

تاریخ ۱۳۰۲

مجلس

شماره

تاریخ

مجلس

شماره

تاریخ

مجلس

شماره

تاریخ

مجلس

شماره

تاریخ

مجلس

شماره

تاریخ

مجلس

شماره

تاریخ

مجلس

شماره

تاریخ

۱
۲
۳
۴
۵
۶
۷
۸
۹
۱۰
۱۱
۱۲
۱۳
۱۴
۱۵
۱۶
۱۷
۱۸
۱۹
۲۰
۲۱
۲۲
۲۳
۲۴
۲۵
۲۶
۲۷
۲۸
۲۹
۳۰
۳۱
۳۲
۳۳
۳۴
۳۵
۳۶
۳۷
۳۸
۳۹
۴۰
۴۱
۴۲
۴۳
۴۴
۴۵
۴۶
۴۷
۴۸
۴۹
۵۰
۵۱
۵۲
۵۳
۵۴
۵۵
۵۶
۵۷
۵۸
۵۹
۶۰
۶۱
۶۲
۶۳
۶۴
۶۵
۶۶
۶۷
۶۸
۶۹
۷۰
۷۱
۷۲
۷۳
۷۴
۷۵
۷۶
۷۷
۷۸
۷۹
۸۰
۸۱
۸۲
۸۳
۸۴
۸۵
۸۶
۸۷
۸۸
۸۹
۹۰
۹۱
۹۲
۹۳
۹۴
۹۵
۹۶
۹۷
۹۸
۹۹
۱۰۰

مجلس شورای ملی

شماره ۱۰۰

تاریخ ۱۳۰۲

مجلس شورای ملی

شماره ۱۰۰

تاریخ ۱۳۰۲

مجلس شورای ملی

شماره ۱۰۰

تاریخ ۱۳۰۲

یادداشت دبیر مجموعه

این کتاب روایت‌گر یکی از ادوار سخت، اسفناک و پررنج برای مردم ایران در تاریخ است؛ دوران رقابت دو قدرت بین‌المللی در همسایگی ایران، یکی در شمال و دیگری در جنوب برای دست‌اندازی هرچه بیشتر بر منابع طبیعی و تمامیت ارضی ایران، که بیشترین لطمه را به جنبش آزادی‌خواهی ایرانیان و مشروطیت وارد کرد. هرچند با ورود آلمان به منطقه خاورمیانه و تجدیدنظرطلبی سیاست خارجی آن کشور با انگیزه به چالش کشیدن امپراتوری بریتانیا و تغییر موازنه قوا، و تمایل و تلاش ایران برای اتحاد با آن کشور تحت عنوان «قدرت ثالث» بارقه‌هایی از امید‌پدیدار آمد اما همین مسئله به اتحاد امپراتوری روسیه تزاری و بریتانیا انجامید و اختلاف طرفین با وجه‌المصلحه قرار گرفتن ایران مرتفع شد.

به تبع قرارداد ۱۹۰۷ که ضربه مهلکی بر پیکره جنبش مشروطیت وارد کرد، در کنار منطقه بی‌طرفی که تحت اداره دولت مرکزی ایران بود، عملاً شمال ایران ملک طلق تزار و جنوبش از آن بریتانیا شد. این شرایط تا ۱۹۱۴ به قوت خود باقی بود و با برافروخته شدن آتش جنگ بین‌المللی، کورسویی از امید‌پدیدار شد تا بلکه با اتکای به آلمان و دول محور، به یک قرن دست‌اندازی و دخالت روسیه و بریتانیا بر تمامیت ارضی کشور و تاراج منابع طبیعی ایران پایان داده شود.

هر چند فرصت طلبی ترک‌های عثمانی موجب شد تا سرنوشتی دیگر برای ایران رقم بخورد و احتمال وقوع هرگونه تغییر مثبتی از بین برود. تنها با وقوع انقلاب اکتبر ۱۹۱۷ بود که ایران فرصتی برای ادامه حیات سیاسی خویش یافت و یکی از طرفین این «بازی بزرگ» از میدان به در شد...

کتاب حاضر با تکیه بر منابع و اسناد دست‌اول، دورنمایی از جایگاه ایران در رقابت روس و انگلیس در اواخر سده نوزدهم تا پیش از آغاز جنگ جهانی اول و جهت‌گیری سیاست‌های این دو ابرقدرت در مواجهه با آن را به دست می‌دهد تا نگاه ما را به مقاصد و مطامع بازیگران بازی بزرگ روشن‌تر سازد.

محمد جمالی

نویسنده این کتاب دکتر محمد جمالی است که در سال ۱۳۳۷ خورشیدی در تهران متولد شد. تحصیلاتش را در رشته حقوق در دانشگاه تهران گذراند. در سال ۱۳۶۰ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد و در آنجا در رشته حقوق ادامه تحصیل داد. در سال ۱۳۷۰ خورشیدی به ایران بازگشت و در سال ۱۳۷۲ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۷۵ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۳۷۶ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۷۷ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۳۷۸ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۷۹ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۳۸۰ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۸۱ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۳۸۲ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۸۳ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۳۸۴ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۸۵ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۳۸۶ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۸۷ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۳۸۸ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۸۹ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۳۹۰ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۹۱ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۳۹۲ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۹۳ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۳۹۴ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۹۵ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۳۹۶ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۹۷ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۳۹۸ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد. در سال ۱۳۹۹ خورشیدی به همراه همسرش به ایران بازگشت و در سال ۱۴۰۰ خورشیدی به همراه همسرش به آمریکا مهاجرت کرد.

مقدمه مترجم

کتاب حاضر در سال ۱۹۷۹ و در بجنوبه یکی از مهم ترین وقایع تاریخ معاصر ایران یعنی انقلاب اسلامی ۱۳۵۷ منتشر شد. موضوع آن نیز به بررسی مقطع حساس دیگری از تاریخ کشورمان اختصاص دارد که به نوبه خود تبعات زیادی در وضعیت سیاسی و اقتصادی ایران در سال های بعد به دنبال داشت. سال های ۱۸۹۰ تا شروع جنگ جهانی اول (۱۹۱۴) که نویسنده به بررسی سیاست بریتانیا در قبال ایران در این دوره پرداخته است، به تعبیری نقطه اوج رقابت دو امپراتوری بزرگ آن دوران - روسیه و بریتانیا - در ایران بود. نویسنده بازه زمانی مورد مطالعه خود را به مقطع قبل و بعد از سال ۱۹۰۵ تقسیم کرده است. مقطع اول (قبل از سال) ۱۹۰۵ هنگامی بود که امپراتوری روسیه روزبه روز برای گسترش حوزه نفوذ و قلمرو خود در آسیا به ویژه به سمت هند که در سلطه انگلیس بود، و همچنین دسترسی به آب های خلیج فارس و اقیانوس هند حریص تر می شد. همزمان، دولت بریتانیا و حکومت انگلیسی مستقر در هند هم در پی آن بودند که با این سیاست روسیه مقابله کرده و در این راه ایران را به عنوان یک کشور حائل و مستقل جهت ممانعت از پیشروی روسیه به سمت خلیج فارس و اقیانوس هند و رسیدن به مرزهای شبه قاره هند حفظ کنند. اما در این دوران بریتانیایی ها با مشکلاتی در تداوم این سیاست روبه رو بودند که به گفته نویسنده موجب اختلاف نظر سیاستمداران این کشور شده بود. از جمله این مشکلات، کاهش منابع نظامی و

مالی بریتانیا در نتیجه جنگ بوئرها در جنوب آفریقا و قیام مشت‌زنان در چین بود که موجب شده بود برخی نسبت به امکان مقابله این کشور با رشد سریع قدرت روسیه در ایران دچار تردید شوند. همزمان، نابسامانی و عدم ثبات سیاسی و اقتصادی در ایران که به گفته نویسنده به یکی از «مردان بیمار» عرصه سیاست بین‌الملل آن دوران تبدیل شده بود، نگرانی‌هایی را در مورد امکان حفظ استقلال این کشور به عنوان مانع و حائل جدی در برابر توسعه نفوذ روسیه به وجود آورد. از سوی دیگر کشف ذخایر نفت در جنوب ایران عاملی بود که به توجه روزافزون هر دو رقیب به ایران و اهمیت تسلط بر آن انجامید.

با این حال، تحولات سال ۱۹۰۴ و ۱۹۰۵ در خاور دور نقطه عطفی در این مناسبات بود. شکست روسیه از یک قدرت نوظهور در خاور دور - ژاپن - موجب به لرزه افتادن پایه‌های قدرت آن در سراسر آسیا شد. این شکست به نوبه خود ناآرامی‌ها و آشوب‌هایی داخلی در روسیه به دنبال آورد که موجب شد این کشور جایگاه خود را به عنوان یک بازیگر سیاست اروپایی از دست داده، و پیشروی‌هایش در آسیای مرکزی نیز - هر چند موقتی - متوقف شود. این شرایط فرصت مغتیمی برای بریتانیا بود تا با این رقیب دیرین - و اکنون شکست خورده - خود به توافقی بر سر قلمروهای نفوذ خود در آسیا - از جمله در ایران - دست یابد. در نتیجه آمادگی روسیه برای توافق با انگلستان و رعایت منافع آن در هندوستان، همچنین نگرانی هر دو کشور از امکان حضور یک رقیب سوم - آلمان - در ایران، در کنار تردیدها نسبت به ثبات و امکان تداوم استقلال ایران، روسیه و بریتانیا طی قراردادهای ۱۹۰۷ و ۱۹۱۵ مرزهای جدیدی را برای قلمروهای نفوذ خود در ایران ترسیم کردند که عملاً به تجزیه کشورمان منجر می‌شد. در این شرایط صرفاً واقعه‌ای مانند جنگ جهانی اول می‌توانست توجه دو رقیب دیرین را به جای دیگری جلب کرده و آن‌ها را از تعقیب سیاست جدید خود در ایران که زمینه‌ساز فروپاشی آن بود، منصرف کند.

یکی از ویژگی‌های این کتاب آن است که مطالب آن عمدتاً بر پایه اسناد وزارت خارجه بریتانیا و اظهارات مقامات ارشد آن کشور و حکومت انگلیسی هند

تدوین شده است که می‌تواند منبع خوبی برای استفاده پژوهشگران تاریخ معاصر ایران قلمداد شود.

نویسنده کتاب، پروفیسور دیوید مک لین، دارای مدرک دکتری از دانشگاه کمبریج بوده و از سال ۱۹۷۸ میلادی به کینگز کالج لندن^۱ ملحق شده است. او در سال ۱۹۹۹ به مقام استادی در این کالج رسید. مک لین پیش از آن و از سال ۱۹۷۳ نیز به‌عنوان پژوهشگر در کالج پمبروک^۲ در کمبریج مشغول به کار بوده است. همچنین در سال ۲۰۰۲ در دانشگاه شودو هیروشیما^۳ و در سال ۱۹۸۵ در دانشگاه نیهون^۴ در توکیو به‌عنوان استاد مهمان حضور داشته است. فعالیت‌های پژوهشی پروفیسور مک لین عمدتاً بر چهار حوزه تاریخ تحولات اقتصادی و دیپلماتیک بریتانیا در دوران معاصر، تحولات آموزشی در مدارس بریتانیا در قرن نوزدهم و همچنین تاریخ پزشکی متمرکز بوده است.

در این مقدمه لازم است از همکار و دوست فقیدم، مرحوم غلامرضا علی بابایی یاد کنم که ترجمه این اثر بدون تشویق‌ها و هدایت‌های ایشان امکان‌پذیر نبود. مرحوم علی بابایی نویسنده، مترجم، فرهنگ‌نگار، پژوهشگر مسائل سیاسی و روابط بین‌الملل و عضو گروه واژه‌گزینی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل فرهنگستان زبان و ادب فارسی بود که در دوران حیات پر بار خود آثار متعددی در زمینه فرهنگ سیاسی و روابط بین‌الملل و سیاست خارجی ایران به رشته تحریر درآورد. نام و یادش گرامی باد.

مهرداد رضائیان

آبان ۱۴۰۱

-
1. King's College London
  2. Pembroke College
  3. Hiroshima Shudo University
  4. Nihon University